

AVRUPA İNSAN HAKLARI SÖZLEŞMESİNDE MAKUL SÜRE VE ÜLKEMİZDE DURUM

Özgül ÖZKAN (*)

GİRİŞ

Tüm devlet felsefeleri devletin ortaya çıkışının en önemli nedenlerinden birisinin bireyler arasındaki uyuşmazlıkların üstün bir otorite tarafından çözümlenmesi ihtiyacı olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla devletin en önemli görevlerinden birisi bireyle arasındaki uyuşmazlıkları en kısa zamanda ve hakkaniyete uygun biçimde çözümlenmesidir. Bir hakka sahip olmak demek, haklara dayalı taleplerde ısrar etmeye yetkili olmak demektir. Dolayısıyla bir hakka sahip olmanın doğal sonucu o hakkın ihlali durumunda, hakka yapılan müdahalenin ve sonuçlarının ortadan kaldırılmasını talep etme yetkisine sahip olmaktır (1). Bu talep ya doğrudan müdahaleyi yapana yöneltilir, ya da eğer müdahaleyi yapan bu talebi yerine getirmezse hak sahibi hakkının korunmasını dava yoluyla devletten talep eder. Devletin bu koruma talebini en kısa zamanda sonuçlandırması ve bireyin hakkına kavuşması gerekir. Aksi takdirde davaların sürüncemede kalması, adaletin gecikmesi, adaletsizliğe dönüşmektedir. Bu nedenle hak arayanların, haklarını en kısa zamanda elde edebilmesi için devletler yargı teşkilatlarını buna göre teşkilatlandırmalıdır. Uyuşmazlıkların en kısa zamanda çözümlenmesini istemek bireyler bakımından bir hak teşkil etmektedir. Bu hak Avrupa İn-

(*) **Stajyer Hakim.**

(1) RAND, Ayn. "İnsan Hakları" (Çev. M. Erdoğan), Sosyal ve Siyasal Teori, (Der. Atilla Yayla), Ankara, 1993.

san Hakları Sözleşmesinde "adil yargılama"nın bir unsuru olarak düzenlenmiştir. Sözleşmenin "makul süre" (reasonable time) olarak tanımladığı bu kavram, sözleşmede iki ayrı yerde geçmektedir. 5/3 ve 6/1 maddelerde.

Makul kelimesi ile ifade edilmek istenen husus, hukukun temelinde yer alan "sosyal bakımdan kabul edilebilir davranışların sınırı"dır (2).

Sözleşmenin 6. maddesi yargılamanın "makul" bir süre içinde tamamlanmasını aramaktadır. Bu hüküm esas itibariyle 5. maddede yer alan ve yakalanan veya tutuklanan kişinin "makul bir süre içinde yargılanıp veya duruşmalar esnasında salıverilme" hakkının bir görünümü niteliğindedir. Gerçekten 5. madde özgürlüğü, yakalama ve tutuklama gibi geçici tedbirlerle kısıtlanmış kişiyi hedef alarak, bunun makul süre içinde ya yargılanmasını ya da salıverilmesini öngörmektedir. Buna karşın 6. madde, özgürlüğü, herhangi bir nedenle kısıtlanmamış kişinin davasının makul süre içinde dinlenmesini belirtmektedir (3).

Bu açıdan iki maddeyi birlikte değerlendirmek gerektiğinde, 5. maddenin sadece ceza yargılamalarında, buna karşın 6. maddenin genel olarak tüm hukuk ve ceza davalarında uygulama alanı bulduğunu görürüz. İki maddenin koruduğu hukuki yararlar da farklıdır (4). 5. madde geçici tedbir olarak özgürlüğün kısıtlanması süresini kısaltmak amacını güder; halbuki 6. madde "adil yargılanma hakkının" bir sonucudur. Bununla beraber genellikle iki maddenin koruduğu yararlar iç içe bulunmaktadır. Nitekim tutuklamanın süresinin uzaması aynı zamanda yargılamanın süresini de uzatacaktır.

Bununla beraber Komisyonun dava süresi ile tutuklama süresinin saptanması ve değerlendirilmesi konusunda aynı ölçüleri

(2) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz. "Yargılama Makamları Önünde Makul Süre" İnsan Hakları Merkezi Dergisi, s. 1, Mayıs-Eylül 1991, c. 1, s. 2-3.

(3) DONAY, Süheyl, "İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları" s. 95, İstanbul 1982.

(4) DONAY, Süheyl, age., s. 96.

kullanmadığını da belirtmek gerekir. Komisyon tutuklamanın sanık yönünden daha sakıncalı sonuçları nedeniyle soyut dava süresine oranla daha dar ölçüler içinde değerlendirilmesi görüşünü ileri sürmüştür (Koplinger Davası). Bu nedenledir ki, davanın dinlenmesi konusunda makul sayılabilecek bir süre, tutuklama süresi için makul olarak nitelendirilmeyebilir.

Makul süre içinde yargılanma hakkının iki yönlü yararı bulunmaktadır. Öncelikle makul yargılama süresi, adaletin de erken belirlenmesi sonucunu doğuracağından, "gecikmiş adaletten daha ağır adaletsizlik yoktur" sözünün söylenmesine neden olan adaletin ağır işlemeşi sakıncasını ortadan kaldıracaktır. Diğer yandan bizzat sanık kendi statüsü açısından şüpheli durumdan kurtulacak ve istikbali için şüpheler yaratan sanıklık statüsünden kurtulmuş olacaktır. Başka bir deyişle sanık olan bir şahsın uzun bir süre suç isnadı altında kalmaması bu şekilde sağlanmış olmaktadır (5).

Önemine kısaca değindiğimiz "makul süre" ile ilgili bu çalışmamızda I. Bölümde "Tutuklulukta Makul Süre", II. Bölümde "Yargılamada Makul Süre" ele alınacak, III. Bölümde ise konu ile ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarına yer verilecektir.

I- TUTUKLULUKTA "MAKUL SÜRE"

Sözleşmenin kişi özgürlüğü ve güvenliğini düzenleyen 5. maddesinde kişi özgürlüğünün yakalama ve tutuklama önlemlerine karşı korunmasını öngören hükümler dercedilmiştir. İnsan Hakları Divanı bu maddenin öncelikle kişi özgürlüğü ve güvenliğinin keyfi yakalama ve tutuklama karşısında korunmasını amaçladığını belirtmiştir (6). Bu çerçevede kişinin özgürlüğünden yoksun bırakılması 5/1. maddede sayılan haller çerçevesinde yasaya dayanarak ve yasanın öngördüğü usuller uyarınca mümkündür.

(6) ÇAVUŞOĞLU, Naz. "İ.H.A.S ve A.T Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler üzerine" Ankara, 1994, s. 32.

5. maddenin 1.c fıkrasına göre "bir suç işlediği şüphesi altında olan veya suç işlemesine ya da suç işledikten sonra kaçmasına engel olmak zorunluluğu inancını doğuran makul sebeplerin bulunması dolayısıyla, bir kimsenin yetkili adli merciler önüne çıkarılmak üzere" yakalanıp gözaltına alınması veya tutuklanması maddenin 3. fıkrasında yargıca ulaşma hakkının koruması içine alınmıştır. Buna göre 5/1-c hükümleri altında yakalanan veya tutuklanan herkesin hemen (süratle-promptyl) bir yargıç önüne çıkarılma, makul bir süre içinde yargılanma veya adli kovuşturma sırasında serbest bırakılmaya hakkı vardır.

Burada görüldüğü gibi iki farklı hak düzenlenmektedir. Bunlardan birincisi yakalanan kişinin süratle yargıç önüne çıkarılmasını talep etme (habeas corpus) hakkıdır. Diğeri ise yargıç kararı ile tutuklanan bir kimsenin makul bir süre içinde koğuşturulmasının tamamlanması ya da serbest bırakılmasını talep etme hakkıdır. Bu iki hakkı ayrı ayrı ele alıp incelemek gerekir.

A- YARGIÇ ÖNÜNE ÇIKARMADA SÜRE

Bir koruma tedbiri olan yakalama sözleşmeye göre "bir kimsenin suç işlediğinden makul kuşku duyulması halinde, ya da bir kişinin suç işlemesini veya işledikten sonra kaçmasını önlemek için gözaltında tutulmasını gerektiren makul nedenler bulunduğu zaman, yetkili yargı makamlarının önüne çıkarılması amacıyla, hukuka uygun olarak" yapılmalıdır (İHAS m. 5/1-c) ve yakalanan kimse "süratle bir yargıç ya da hukuken yargılama gücü kullanmakla yetkilendirilmiş diğer bir kişinin önüne çıkarılır (m. 5/3).

Görüldüğü gibi sözleşme somut bir süre belirtmemiş, süratle (promptyl) yargıç önüne çıkarılması gerektiğini belirtmiştir. Strazburg organları (promptyl) süratle-derhal kavramını, somut olayın özelliklerine göre değerlendirilmesi gereksiz gecikmeye yer verilmemesi gerektiği şeklinde yorumlamışlardır (7).

(7) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz-GÖZÜBÜYÜK, Şeref. "İ.H.A.S. ve Uygulaması" Ankara, 1994, s. 192.

Brogan Kararında mahkeme kişilerin 4 ile 6 gün yargılama makamı önüne çıkarılmaksızın gözaltında tutulmasını somut olayın özelliklerini de dikkate alarak sözleşmenin ihlali saymıştır (8). Yine aynı fıkra ile ilgili De Jong, Baljet et Van der Brink, Van der Sursj, Zui derveld et Klappa davalarında gereksiz yere uzun ve fıkra hükmünü ihlal eder nitelikte bulmuştur (9).

Somut olayda sanıkların sayısı, ifadelerin birbirleriyle irtibatlandırılması ve ifadelerin incelenerek değerlendirilmesi için gerekli zaman, ipuçlarının açıklanmasının doğuracağı sakıncalar vb. dikkate alınarak gözaltı süresinin makul olup olmadığı değerlendirilmektedir.

Konu iç hukukumuz bakımından incelendiğinde, Anayasamızda kişi özgürlüğü ve güvenliğini düzenleyen 19. maddede "yakalanan ve tutuklanan kişi tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç en geç kırksekiz saat ve toplu olarak işlenen suçlarda en çok onbeş gün içinde hakim önüne çıkarılır. Kimse bu süreler geçtikten sonra hakim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun bırakılamaz" şeklinde düzenlenmiştir.

Ceza Usul Yasasında ise daha kısa süreler öngörülmüştür. CMUK. m. 128 "Yakalanan kişi bırakılmazsa, yakalama yerine en yakın sulh yargıcına gönderilmesi için gerekli süre hariç yirmi-dört saat içinde sulh yargıcı önüne çıkarılır ve sorguya çekilir...

Üç veya daha fazla kişinin bir suça iştiraki suretiyle toplu olarak işlenen suçlarda delillerin toplanmasındaki güçlük veya fail sayısının çokluğu ve benzeri nedenlerle C. Savcısı bu sürenin dört güne kadar uzatılmasına yazılı emir verebilir. Soruşturma bu sürede sonuçlandırılmazsa, C. Savcısının talebi ve Sulh yargıcının kararı ile süre sekiz güne kadar uzatılabilir. "Bu hüküm DGM'lerin görev alanına giren suçlarda uygulanmayacak, 48 saat ve 15 günlük süreler uygulanacaktır. Ayrıca Olağanüstü hallerde bu süreler iki katına çıkarılabilir (3842 sayılı Yasa m. 30).

(8) ÇAVUŞOĞLU, Naz, age, s. 33.

(9) GÖLCÜKLÜ-GÖZÜBÜYÜK, age., s. 192.

İç hukukumuzda somut süreler öngörölmüş olmakla beraber bu sürelele uyulması iç hukuk bakımından bir sorun teşkil etmezken burada belirtilen süreler içinde hareket edilmiş olsa bile sözleşme organları bu süreleri her somut olayda, olayın özelliklerine göre aşağıda belirtilen kriterlere göre değerlendirerek sözleşmenin ihlal edilip edilmediğine karar verecektir. Bilindiğı gibi mahkeme iç hukuk kurallarının sözleşmeye uygunluğunu soyut olarak denetlememekte, fakat bu iç hukuk kuralına dayanılarak yapılan işlemin somut olayda sözleşmeyi ihlal edip etmediğini incelemektedir. Yani iç hukukun sözleşmeye uygunluğunu dolaylı olarak denetlemektedir.

B- TUTUKLULUK HALİNDE MAKUL SÜRE

Bir tutuklama kararıyla özgürlüğünden yoksun bırakılan kişiyi koruma altına alan sözleşmenin 5/3. maddesi böyle bir kimseye tutukluluğunun kaldırılması için makul sürede yargılanma yahut adli kovuşturma sırasında serbest bırakılmasını isteme hakkı tanımaktadır. Buradan "makul" kelimesi ile ifade edilmek istenen hususun, hukukun temelinde yer alan "sosyal bakımdan kabul edilebilir davranışların sınırını" belirlediğı ileri sürölmüştür (10).

Divan "Wemhoff" davasıyla ilgili 27 Haziran 1966 tarihli kararında sözleşme 5/3 hükmünü yorumlamıştır. Divana göre bu hüküm adli mercilere ya yargılamayı makul bir süre içinde yapmak, ya da gerektiğinde teminat alarak sanığı serbest bırakmak ikilemi arasında bir seçim yetkisi verir şekilde yorumlanamaz. Bu şekilde lafzi bir yorum hükmün amacına aykırı olduğı gibi 6. maddedeki makul sürede yargılama mecburiyetine de ters düşer (11). 3. fıkradaki hükmün amacı her ne sebeple tutuklanmış olursa olsun, yargılama sırasında tutukluluk halinin makul süre içinde kalmasını sağlamak, tutukluluk süresinin makul düzeyi aştığı takdirde serbest bırakılmasını sağlamaktır (12).

(10) GOLCÜKLÜ, Feyyaz. "Yargılama Makamları Önünde Makul Sure", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Nisan, 1995, c. III, s. 2, s. 10.

(11) GOLCÜKLÜ, Feyyaz, agm., s. 11.

(12) GOLCÜKLÜ, Feyyaz, agm., s. 11.

Ancak her somut olayda geçerli soyut bir süre tesbit etmek de olanaklı değildir. Bu nedenle Divan ve Komisyon somut olayın özelliklerine göre tutukluluk süresinin makul olup olmadığını değerlendirmektedir. Bu değerlendirmeyi yaparken Divan öncelikle tutukluluk süresini tesbit etmektedir. Sürenin tesbitinde tutukluluğunun başlangıcı ve bitişinin belirlenmesi gerekir (13).

1- Gözönüne Alınacak Sürenin Tesbiti

Sürenin başlangıcı konusunda Divanın içtihadı Wenhoff olayından beri yerleşmiştir ve kişinin beden özgürlüğünün fiilen kısıtlandığı tarihte başlamaktadır. Makul süreyi tesbitte tutukluluk süresinin sonu olarak ilk derece mahkemesinin esas hakkındaki kararı verdiği tarih dikkate alınmaktadır. İlk derece mahkemesinin kararı kesinleşmemiş de olsa, karardan sonra devam eden tutukluluk 5/3. madde çerçevesinde değil, 5/1-a hükmü çerçevesinde ya da 6/1. madde çerçevesinde değerlendirilecektir (14).

2- Makul Süreyi Takdirde Ölçütler

Divan, özgürlüğün fiilen kısıtlandığı an ile ilk derece mahkemesinin kararı arasında geçen tutukluluk süresinin makul olup olmadığını takdirde, yerleşmiş içtihadına göre, öncelikle adli mercilerin sanığın tutuklanması ve tutukluluk halinin devamını meşru kılmak amacıyla gösterdiği nedenleri ve kişinin tahliye istemlerine dayanak yaptığı gerekçeleri incelemekte ve adli makamların tutuklama gerekçelerini yerinde görürse ikinci aşamaya geçerek soruşturma işlemlerinin gerekli süratle yapılıp yapılmadığını incelemekte, adli mercilerin tutumunu değerlendirmektedir (15). Adli merciler suçsuzluk karinesini de dikkate alarak, kişi özgürlüğüne saygı ilkesine istisna getirmeyi meşru kılan, bir kamu yararının varlığını kabul veya redde gerekçe teşkil edecek tüm koşulları araştırıp inceleyecekler ve salıverilme taleplerinin red gerekçelerini açıkça belirteceklerdir.

(13) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, agm., s. 11.

(14) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, agm., s. 11.

(15) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, agm., s. 11.

Ayrıca sanığın suç işlediğine ilişkin kuvvetli belirtilerin varlığı, her ne kadar tutuklamanın "olmazsa olmaz" koşulu ise de, başlangıçta yeterli olan bu koşul tutukluluğun devamı için yeterli olmayacaktır. Bu nedenle Divan, adli mercilerce benimsenen diğer tutukluluk gerekçelerinin özgürlükten mahrumiyeti hala meşru kılıp kılmadıklarının araştırılmasını zorunlu görmektedir. Bu gerekçeler "geçerli ve yeterli" bulunması halinde ulusal mercilerin soruşturmayı yürütmeye "özel süratle" hareket edip etmediklerini araştıracaktır. Buradan adli mercilerin tutumlarının tutukluluğu makul olmayan surette uzatıp, uzatmadığının değerlendirilmesinde bizzat sanığın soruşturma sırasındaki tutum ve davranışları ile soruşturma konusu olayın karmaşık ve çapraşık niteliği de gözönüne alınacaktır. Sanığın sahip olduğu kanun yollarını kullanması nedeniyle soruşturmanın ve dolayısıyla tutukluluk halinin uzaması sanığa yüklenilecek kusurlu bir davranış sayılmamaktadır. Aynı şekilde işyükünün ağırlığı nedeniyle adli makamların işlemleri gerektiği süratte yapmaması da devlet lehine bir mazeret olarak kabul edilmemektedir.

Tutuklamanın bir yargılama usulü tedbiri olduğu, bir ihtiyaçtan doğduğu ve suçsuzluk karinesi gerçeği de hatırlanınca işlenen suçun, ya da tehdidi altında bulunulan cezanın ağırlığı ya da toplumda uyandırdığı tepki, tutukluluk süresinin hükmolunan cezadan mahsubu, sanığın kişiliği ya da adli sicili gibi unsurlar makul sürenin takdirinde, bir karineden öteye başka değer taşımamalıdır ve Divan bu kriterleri hemen hemen hiç dikkate almamaktadır.

Mahkeme 5/3. madde hükmünü masumluk karinesi ile ilişkilendirmekte "suçluluğu kanunen sabit oluncaya kadar kimsenin suçlu sayılamayacağı" prensibinden hareketle tutukluluğu makul süreyi aşan kişilerin geçici olarak salıverilmesini hükme bağlamaktadır (16). Burada son olarak 5/3. maddedeki "makul süre" şartı ile 6/1. maddedeki "makul süre"nin birbirinden farklı olduğunu belirtmek gerekir. Bir yargılama oldukça uzun zaman alabilir ve geçerli nedenlerin varlığı halinde uzun süreye rağmen 6.

(16) ÇAVUŞOĞLU, Naz, age., s. 34.

madde hükmünün ihlali söz konusu olmayabilir. Bu karşılık bu sürede tutuklu kalması 5/3. maddenin ihlalini oluşturabilir.

3- Konunun İç Hukukta Düzenlenme Biçimi

Konu iç hukuk bakımından incelendiğinde Anayasa'nın 19/7. maddesinde "Tutuklanan kişilerin, makul süre içinde yargılanmayı ve soruşturma veya kovuşturma sırasında serbest bırakılmayı isteme hakları vardır. Serbest bırakılma ilgilinin yargılama süresince duruşmada hazır bulunmasını veya hükmün yerine getirilmesini sağlamak için bir güvenceye bağlanabilir.

Her ne sebeple olursa olsun, hürriyeti kısıtlanan kişi kısa sürede durumu hakkında karar verilmesini ve bu kısıtlamanın kanuna aykırılığı halinde hemen serbest bırakılmasını sağlamak amacıyla yetkili bir yargı merciine başvurma hakkına sahiptir" hükmünü getirdiği görülmektedir. Anayasanın bu düzenlemesi sözleşmedeki düzenleme ile büyük paralellik taşımaktadır.

Ceza usul yasasında ise yakın zamana kadar tutuklama ile ilgili bir süre bulunmamakta idi. Ancak 3842 sayılı Yasa ile 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 110. maddesi yeniden düzenlenerek "Hazırlık soruşturmasında tutukluluk süresi azami altı aydır. Kamu davasının açılması halinde bu süre hazırlık soruşturmasında tutuklulukta geçen süre dahil iki yılı geçemez.

Soruşturmanın veya yargılamanın özel zorluğu veya geniş kapsamlı olması sebebiyle yukarıda belirtilen sürelerin sonunda kamu davası açılmamış veya hüküm tesis edilememiş ise, soruşturma konusu fiilin kanunda belirtilen cezasının alt sınırı yedi seneye kadar hürriyeti bağlayıcı cezayı gerektiren suçlarda tutuklama kararı kaldırılır. Yedi sene ve daha fazla hürriyeti bağlayıcı cezalar ile ölüm cezasını gerektiren suçlarda tutuklama sebebine, delillerin durumuna ve sanığın şahsi hallerine göre tutukluluk halinin devamına veya sona erdirilmesine veya uygun görülecek nakdi kefalet vermesi şartıyla sanığın tahliyesine karar verilebilir" hükmünü getirmiştir.

Tutukluluk için böyle bir sınırlama getirilmesi elbette eskiye göre daha ileri bir düzenlemedir. Ancak salt bu sürelerle uyulmuş

olması sözleşmenin hükümlerine uygun hareket edildiği anlamına gelmeyecek, her somut olay yukarıda belirtilen kriterler çerçevesinde değerlendirilerek tutukluluk süresinin makul olup olmadığına karar verilecektir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki sözleşme organları henüz suçlu olup olmadığı kesin olayın ve suçsuz sayılan bir kimsenin, insan özgürlüğüne önemli bir sınır getiren ağır bir önlem olan tutukluluğa maruz kalmasını ancak genel yarara ilişkin geçerli ve yeterli gerekçeler olması koşuluyla meşru görmekte ve fakat adli mercilerin kovuşturma, soruşturma ya da yargılama işlemlerini, sanığın tutukluluk halini hiç de makul olmayan ölçüde uzatacak şekilde icra etmeleri halinde, sanığa suçsuz sayılan bir kimseden beklenen fedakarlıktan daha ağır bir fedakarlık yüklenmiş olacağı için sözleşmenin ihlal edildiğine karar vermektedir.

Türkiye'de uygulamada tutukluluk konusunda önemli şikayetler vardır. Komisyona başvuruların yoğun olduğu konulardan birisi de tutukluluk süresidir. Türkiye'nin bireysel başvurusu ve Divanın yargı yetkisini tanımasından sonra, Divan Türkiye ile ilgili şikayetlerde kararları 1995 yılından itibaren sonuçlanmaya başlamıştır. Bu kararlara III. Bölüm altında ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

II- YARGILAMADA "MAKUL SÜRE"

Sözleşmenin en önemli maddelerinden birisi "Adil yargılama"yı düzenleyen 6. maddedir. Divanın bu güne kadar verdiği 350-360 kararın yaklaşık üçte biri adil yargılamayla ilgilidir (17). Adil yargılanma hakkı diğer hakların korunmasıyla ilgili bir grup haktan oluşan bir blok haktır. Dolayısıyla adil yargılanma hakkı pek çok unsurdan oluşmaktadır. Bu unsurlardan bir kısmı maddede açıkça sayılmıştır. Bir kısmını da Divan, içtihadıyla sözleşmeden çıkarmıştır. Yargılamanın makul sürede bitmesi de adil yargılamanın bir unsuru olarak sözleşme metninde açıkça belirtilmiştir.

(17) DOĞRU, Osman. "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları ve Avrupa Sözleşmesi", İstanbul, s. 241 vd.

Bilindiği gibi sözleşme adil yargılanma hakkını medeni haklarla ilgili davalar ve ceza davalarıyla ilgili olarak düzenlemiştir. Ancak sözleşme organları bu kavramları iç hukukların düzenlemelerinden bağımsız olarak otonom kavram olarak yorumlamaktadır. Dolayısıyla mahkeme ve komisyonun bu kavramlar içinde değerlendirdiği tüm uyuşmazlıklarda yargılamanın makul sürede olup olmadığı incelenabilmektedir.

Davaların uzun süre sürüncemede kalması her ülkede şikayet konusu olmaktadır. Bir hukuk devletinde adaletin ve hukuki güvenliğin sağlanmış olması, hukuk devleti olmanın zorunlu sonucudur. Adaletin gecikmesi ise adaletsizlik olduğundan davaların süratle sonuçlandırılması bireylerin kendilerini hukuki güvenlik içinde hissedebilmeleri için zorunludur.

Bireyler bakımından bir subjektif kamu hakkı olan adil yargılanma hakkı, devleti, yargı teşkilatını bu hakkın gereklerini yerine getirebilecek niteliklere sahip olacak şekilde kurma yükümlülüğü altına sokar.

Divan yargılamalarının makul süre içinde tamamlanmasını emreden hükmün amacının hak arayanları yargılama işlemlerinin sürüncemede kalmasına karşı korumak olduğunu belirtmektedir (18).

Hemen belirtmelidir ki her olay için geçerli somut bir süre tesbit etmek olanaklı olmadığından Strasbourg organları sürenin makul olup olmadığını, her olayda, somut olayın özelliklerine göre değerlendirmektedir. Sürenin makul olup olmadığını değerlendirebilmek için öncelikle sürenin tesbit edilmesi gerekir.

A- Sürenin Başlangıcı ve Sonu

Sürenin makul olup olmadığının değerlendirilebilmesi için, bu değerlendirmeye esas olacak sürenin belirlenmesi gerekir. Bunun için sürenin başlangıcını ve sonunu belirlemek zorunludur.

Medeni hak davalarında süre kural olarak davanın açıldığı tarihte başlar. Ancak dava açılmadan önce hakkın elde edilmesine

(18) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz-GÖZÜBÜYÜK, Şeref, age., s. 222.

yönelik adli ya da idari bir işlem ya da başvuru yapılmış ise süre bu tarihten itibaren başlatılmaktadır. Ülkelerin iç hukuk sisteminin taşıdığı özelliklere göre medeni hak davalarında, ödeme emri gönderildiği tarih, tedbir kararı alınması için yapılan başvuru, icra emrine itiraz edildiği tarih, Başbakanlığa af için başvuru tarihi, yetki belgesinin iptali kararında idare önünde yapılan itiraz tarihi gibi olaylar sürenin başlangıcı olarak kabul edilebilmektedir. Mesela Dr. König/Almanya davasında 1949'dan beri doktor olan König 1960 yılında estetik cerrahi alanında bir klinik açmıştır. Ancak Wiesbaden Hükümet başkanı, Dr. König'in teknik ve yönetsel yönden yeterli olmadığı nedeni ile verilmiş olan klinik açma yetki belgesini geri almıştır. Dr. bu işlem aleyhine itiraz etmiş ancak itirazların sonuçsuz kalması üzerine 1967 yılında İdare Mahkemesinde dava açmış ancak mahkeme 1977 yılında bu davayı reddetmiştir. Bu olayda Divan doktorluk mesleğini yürütme hakkının medeni haklardan olduğuna karar vererek olayı makul süre yönünden incelemiştir. Bu olayda sürenin başlangıcını idare önünde itiraz tarihi olarak kabul etmiştir (19).

Medeni hak davalarında sürenin sonu, mümkün ve olası kanun yolları dahil, yargılamanın kesin hükümle sonuçlandığı tarihtir. Ancak kesin hükümden sonra hükmün yerine getirilmesi uzun sürmüştü, kararın icra safhası da makul sürenin takdirinde dikkate alınmaktadır.

Ceza davalarında ise sürenin başlangıcı somut olayın özelliklerine göre ilgilinin suç işlediği şüphesi altına girdiği tarih olarak kabul edilmektedir. Madde metnindeki "suçlama" deyimini Divan otonom kavramlar doktrini uyarınca teknik anlamda ceza davasının açılması şeklinde yorumlamamakta kişinin üzerinde suç şüphelerinin yoğunlaştığını gösteren ilk işlemten itibaren makul süre değerlendirilmesinde dikkate alınacaktır. Buna göre somut olayda süreyi bir tutuklama müzekkeresi düzenlenmesi, yakalama, arama emri verilmesi, milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasının talep edilmesi, sanığın hakkında takibata geçildiğini

(19) İnsan Hakları Merkezi Dergisi, "Komisyon Kararları", Ocak 1995, c. 3, s. 1, s. 38.

öğrenmesi, takipsizlik kararıyla sonuçlanan işlemlerden birisi başlatılabilecektir.

Ceza davalarında sürenin sonu ise mümkün ve olası kanun yolları dahil yargılamanın kesin hükümle sonuçlandığı tarihtir.

Anayasa Mahkemesi önünde geçen süre kural olarak makul sürenin hesabında dikkate alınmaz. Ancak somut olayda Anayasa Mahkemesinin vereceği karar, olayın sonucunu doğrudan etkiliyorsa bu takdirde Anayasa Mahkemesi önünde geçen süre makul sürenin hesabında dikkate alınabilecektir (20).

B- Makul Süre Değerlendirmesinde Ölçüler

Her olayda geçerli somut bir süre tesbiti mümkün olmadığından Strasbourg organları her somut olayı ayrı ayrı ele alarak sürenin makul olup olmadığını değerlendirmektedir.

Bu değerlendirmeyi yaparken bazı ölçüler kullanmaktadır. Başlangıçta onun üzerinde kriter tesbit eden mahkeme bu kriterleri giderek azaltmıştır ve bugün ağırlıklı olarak dört kriter kullanmaktadır.

1- Dava Konusu Olayın Karışıklığı

Bunların başında dava konusu olayın karışıklığı ve güçlüğü bulunmaktadır. Bu kriter uygulanırken dava konusu olaya ilişkin hukuki güçlüklerin yanında fiili güçlükler de dikkate alınmaktadır. Sanıkların çokluğu, tanıkların çokluğu olayın aydınlanması için bilirkişi incelemesinin gerekip gerekmemesi, olaya karışan kişilerin çokluğu, olayın meydana geldiği mekanların çokluğu, birbirine uzaklığı, yabancı makamların müdahalesinin gerekip gerekmemesi vb. olayın tüm özellikleri dikkate alınarak olayın çözümlenmesindeki güçlük değerlendirilecektir.

Bunun yanı sıra hastalık, tutukluluk vb. gibi ilgilinin özel haline ilişkin durumlar da değerlendirme de dikkate alınacaktır.

(20) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz. "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılama", AÜSBF. Dergisi, c. 49, Ocak-Haziran 1994, No: 12, s. 214.

2- Şikayetçinin Tutumu

Makul süre değerlendirmesinde kullanılan ikinci ölçüt ise şikayetçinin yargılama sırasındaki tutumlarıdır. Yargılamanın uzun sürmesinde şikayetçinin tutumunun etkisinin olup olmadığı, yargılamanın bir an önce bitmesi için kendisine düşen görevleri yerine getirip getirmediği incelenmektedir. Özellikle hukuk davalarında davanın ilerlemesi önemli ölçüde tarafların tutumlarına bağlı ise de bu mahkemenin davayı gerekli süratle yürütmesi yükümünü ortadan kaldırmamaktadır.

Ceza davasında sanığın adli makamlarla işbirliği yapma yükümü olmadığı gibi, kendisine açık kanun yollarını kullanmış olmasında aleyhinde bir unsur olarak kullanılmalıdır. Ancak bu durumlarda sanığın yargılamanın süresini uzatıcı ötü niyetli manevraları da gözönünde tutulmalıdır.

3- Kamu Makamlarının Tutumu

Makul süre değerlendirmesinde kullanılan ölçütlerden biriside görevli makamların tutumudur. Burada yalnızca yargılamayı yapan resmi makamların değil, yargılamanın yapılmasında etkisi olan tüm resmi makamların tutumları gözönünde tutulmaktadır. Mesela tebligatı yapan posta idaresi, mahkemenin belge istediği tüm kamu idareleri, incelemesine ihtiyaç duyulan adli tıp kurumu gibi yargılama süresine etki eden tüm resmi makamların tavırlarının, ihmal ya da kusurlarının yargılamayı geciktirip geciktirmediği incelenmektedir. Divan meydana gelen gecikmeden devleti ancak tüm resmi kurumların ihmal ya da kusuru dolayısıyla sorumlu tutmaktadır.

Bunun yanı sıra tüm görevli makamlar kendilerinden bekleneni yapmış olmasına rağmen görev dışı başka nedenlerle mesela yargıç açığı, fiziksel mekanların yetersizliği, siyasi ortamın elverişsizliği, ulusal hukuktaki boşluklar, iş yükünün ağırlığı gibi nedenlerle makul sürenin aşılmış olması durumunda devletin sorumluluğu devam etmektedir. Çünkü adil yargılanma hakkı bireyler bakımından bir subjektif kamu hakkı niteliği taşımaktadır ve devletin bu konuda objektif sorumluluğu vardır. Bu nedenle devlet, 6. madde gereklerinin yerine getirilmesini sağlayacak tüm tedbirleri almakla yükümlüdür.

4- Dava Konusu Olayın Önemi

Makul süre değerlendirilmesinde kullanılan ölçütlerden biri de söz konusu davanın taşıdığı değerdir. Bu konuda mahkeme son kararlarında davaların niteliğini de dikkate alarak değerlendirme yapmaktadır. Mesela AIDS'li hastalarla ilgili bir davanın öncelikle görülmemiş olmasını makul sürenin aşılması olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde tutuklu davaların da öncelikli olarak görülmesi gerektiği belirtilmektedir.

Konu ile ilgili şu hususlarda belirtilmelidir: Öncelikle yargılamanın uzun sürmesi ve makul sürenin aşıldığı iddiasıyla komisyona başvurulduğu takdirde iç başvuru yollarının tüketilmesi şartı aranmaktadır.

Ayrıca makul süre değerlendirilmesinde davanın sonucu önemli ve etkili değildir. Diğer bir deyimle makul sürede bitirilmiş olsaydı bile sonucun değişmeyeceği hususu devlet lehine bir defî teşkil etmez (21).

Ceza davalarında da kamu davasının zamanaşımı nedeni ile düşmüş olması veya kovuşturmanın takipsizlik kararı ile sonuçlanmış olması, makul süre değerlendirilmesinde önemli değildir. Kovuşturma bu şekilde sona ermiş olsa bile kovuşturma süreci makul süreyi aşarsa sözleşme ihlal edilmiş sayılır. Çünkü sözleşmenin amacı hakkın bir an önce teslim edilmesinin yanısıra ilgilileri uzayan bir yargılamanın maddi ve manevi sıkıntılarından korumaktadır (22).

C- Ülkemizde Durum

Makul süre konusu ülkemizde yargının en önemli sorunlarından birisidir. Davaların uzamasının pek çok hukuki, fiili, sosyal, siyasal ve ekonomik nedenleri vardır. Dolayısı ile problem çok kompleks ve karmaşıktır ve çözümü de kolay değildir. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi davaların makul sürede sonuçlandırıl-

(21) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, agm., s. 216.

(22) GÖLCÜKLÜ, Feyyaz, agm., s. 126.

ması devletin görevidir ve devlet yargılamayı kişilerin adalet duygusunu tatmin edecek şekilde kısa sürede sonuçlandırmaya zorunludur. Bir hukuk devleti olmamıza rağmen, yargılamanın makul sürede sonuçlanmamasından devlet, Divan önünde mahkumiyet kararları alarak yüklü miktarlarda tazminat ödemeye mahkum olmaktadır. 8 Haziran 1995 tarihli kararla Mansur davasında Türkiye 30 bin F. Frank tazminata mahkum olmuşken yeni bir karar olan Mitap-Müftüoğlu davasında 80 bin F.Frangi tazminat ödemeye mahkum olmuştur.

İç hukukumuz bakımından konuyu inceleyecek olursak, Anayasada yargılama süresi ile ilgili olarak 141. maddenin son fıkrasında "Davaların en az giderle ve mümkün olan süratle sonuçlandırılması, yargının görevidir" hükmü yer almaktadır. Burada yer alan "mümkün olan süratle" deyiminin "makul süre" kavramını karşılayıp karşılamadığı tartışılabilir. Eğer "mümkün olan" deyimini, ekonomik, fiziksel ve personel yetersizliklerini davaların uzamasına meşruiyet tanır şekilde yorumlanırsa, Divanın makul süre değerlendirmesini karşılamaz. Bilindiği gibi Divan bu tür nedenleri makul süre değerlendirmesinde dikkate almamaktadır.

III- AVRUPA İNSAN HAKLARI MAHKEMESİNİN "MAKUL SÜRE" İLE İLGİLİ KARARLARI

A- FRAU-İTALYA DAVASI (23)

1- Usul:

Aventino Frau 22 Aralık 1982'de İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 25. mad. uyarınca kişisel başvuru hakkını kullanarak İtalya aleyhine İnsan Hakları Avrupa Komisyonuna (İHAK) başvurur.

Konu: Ceza yargılaması prosedürünün uzun sürmesi.

Toplam Süre: Altı sene sekiz aydan fazla.

(23) ÇAVUŞOĞLU, Naz. "Frau-İtalya Davası", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, c. 2, s. 1, Mayıs 1994, s. 38-39-40, AÜSBF yayını.

İlgili Sözleşme Maddesi: Herkesin ceza hukuku alanında kendisine yöneltilen suçlamalar karara bağlanırken, davasının "makul süre" (reasonable time) içinde görülmesini isteme hakkına sahip olduğunu düzenleyen madde 6/1.

5 Eylül 1989 da başvuruyu kabul edilebilir bulan İHAK, 5 Aralık 1989 tarihli raporunda Sözleşmenin 6/1. maddesinin ihlal edilmiş olduğu yönünde oybirliğiyle görüş bildirir.

İtalya İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin (İHAM) zorunlu yargı yetkisini tanımıştır.

Frau-İtalya olayı 16 Şubat 1990 da İHAK tarafından İHAM'e götürülmüştür.

II- Olay:

İtalyan uyruklu Aventino Frau avukat ve parlamento üyesidir. 16 Kasım 1973'de, Banco di Milano'nun yönetimindeki usulsüzlüklerle ilgili soruyu Maliye Bakanına yöneltir. Maliye Bakanı 9 Ağustos 1974 de soruşturma için 5 Aralık 1973'de yargıya iletişini belirterek soruyu cevaplar.

Haksız iktisap ve hileli iflas nedeniyle 18 Ocak 1975'de yakalanan Banco di Milano Genel Müdürü D.L. İsviçre'ye kaçacak ve kendisinden tehdit yoluyla para sağladıkları savıyla Frau ve avukatı Savaldi hakkında 14 Temmuz 1975 de İsviçre ve İtalyan makamları nezdinde şikayette bulunacaktır. Her iki ülke yargı makamları konuyla ilgili soruşturma açar. İtalya ile yapılan anlaşma uyarınca 1977 de İsviçre İtalyan makamları lehine feragat edecektir.

Milano savcısı 22 Eylül 1975 de ön soruşturma açmaya karar vermiştir. 21 Ekim 1975 tarihinde dosya sorgu yargıcına iletilir. 8 Şubat 1976 tarihinden önce soruşturma tamamlanarak bu tarihte sorgu yargıcı savcıdan ceza davası açmasını ister.

Frau parlamento üyesi olduğu için dokunulmazlığının kaldırılması gerekmektedir. Savcılık makamı 20 Ekim 1975 de dokunulmazlıktan yararlanma hakkından feragat eder. Karar 13 Nisan 1976 da alınır ve Millet Meclisi Başkanı tarafından 21 Nisan

1976 tarihli mektupla Adalet Bakanlığı'na bildirilir. İtalyan Hükümeti İsviçre'deki belgelerin 5 Nisan 1978 tarihinde İtalyan makamlarına ulaştığını belirtmektedir. Bu belgeler elde edildikten sonra, sanıklar bir kez daha sorgu yargıcı tarafından sorgulanmıştır.

Milano Bölgesi sorgu yargıcı 1000 sayfa civarında bir dosya hazırlayarak 18 Aralık 1978'de Frau ve diğer sanığı mahkemeye sevk eder. Milano Bölgesi Mahkemesi'ndeki 28 Mayıs 1979 tarihli ilk duruşma şikayet sahibi duruşmaya çağrılmadığı için 24 Eylül 1979'a; ikinci duruşma ise mahkeme ile duruşmadaki üyelerden oluşmadığı için 19 Kasım 1979'a ertelenir. 19 Kasım 1979 tarihli duruşmada Frau delil yetersizliğinden beraat eder. 23 Kasım 1979 tarihinde kayda geçen karara karşı Frau kanun yoluna başvurur.

Bu arada diğer sanık 17 Mayıs 1979'da Milano Mahkemesinin yer bakımından yetkili olmadığını iddia etmiş, Mahkeme bu itirazı 19 Kasım 1979 tarihli kararıyla red etmiştir. Bunun üzerine sözkonusu sanık 22 Kasım 1979 tarihinde temyize başvurur. Temyiz Mahkemesi 17 Haziran 1980'de verdiği ve 8 Temmuz 1980'de kayda geçen kararıyla Milano Mahkemesinin kararını bozar ve Roma savcılığınca açılmış olan soruşturma ile ilgili belgelerin Milano Mahkemesine iletilmesine karar verir.

Davanın gereği olarak Temyiz Mahkemesine iletilen Frau'nun dosyası ile, 17 Şubat 1981'de Temyiz Mahkemesi'nden İstinaf Mahkemesine gönderilir.

İstinaf Mahkemesi'nde ilk duruşma tarihi 15 Ocak 1982'de verilmiş ancak, Temyiz Mahkemesi kararı uyarınca Roma'daki soruşturma dosyasının ulaşmaması üzerine duruşma 10 Mayıs 1982 tarihine ertelenmiştir. Dosya 19 Şubat 1982'de yollarır.

10 Mayıs 1982 tarihli duruşmada, Başsavcı duruşmanın ertelenmesini talep eder. Sonunda, 30 Haziran 1982'de yapılan duruşmada, suç oluşmadığı gerekçesi ile Frau'nun beraati onaylanır. Karar 15 Temmuz 1982'de dolmaktadır.

III- Karar:

İHAM Frau'nun davasının sözleşmenin 6/1 maddesine aykırı olarak "makul süre" içinde görülmediği iddiasını incelerken önce sürenin başlangıç ve bitiş tarihlerini saptamıştır. Buna göre dikkate alınması gereken süre; savcılık makamının Frau'nun parlamenter dokunulmazlığının kaldırılmasını Millet Meclisinden talep ettiği 20 Ekim 1975 tarihinde başlamakta, 3 Temmuz 1982 tarihinde bitmektedir. Bu çerçevede süre altı sene sekiz aydan fazladır.

Sözleşmenin 6/1. maddesi, ceza yargılamasına konu olan herkesin hakkındaki suçlamanın makul süre içinde karara bağlanması hakkını koruma altına alır. Mahkeme yerleşik içtihadına göre her olayın özel şartlarını bütün olarak değerlendirmekte, geliştirdiği ölçütleri bu çerçevede kullanmaktadır. Kararda; davanın karmaşıklığı ile başvuru sahibinin yetkili makamların davaya ilişkin tutumları "makul süre"nin aşıp aşılmadığının kararlaştırılması için incelenmiştir.

Mahkeme, dava işlemlerinin belirli bir karmaşıklık göstermekle birlikte, çeşitli kereler istenilen hızla gelişmediğini belirtir. Soruşturmanın tamamlandığı 8 Şubat 1976'dan, Frau'nun mahkemeye sevk edildiği 18 Aralık 1978'e; 18 Aralık 1978 den, başvuru sahibinin sorumlu olmadığı usuli ve maddi zorlukların ortaya çıktığı, beraat kararının verildiği 23 Kasım 1979'a kadar geçen süre ve yine başvuru sahibinin neden olduğu bir gecikme olmasına rağmen maddi zorluklar nedeniyle Temyiz Mahkemesi'nin 8 Temmuz 1980 tarihli kararından, son kararın verildiği 30 Haziran 1982'ye kadar geçensüre dikkate alınmış; İHAM, bu olayda altı sene sekiz aydan fazla olan sürenin "makul süre" olarak değerlendirilemeyeceğine ve İHAS'ın 6/1. maddesinin ihlal edilmiş olduğuna oybirliğiyle karar vermiştir.

İHAS'ın 50. maddesi uyarınca Frau'nun "adil tatmin" talebi karşısında da, İtalyan Hükümeti'nin başvuru sahibine uğradığı manevi zarar nedeniyle 20 milyon lired ödemesi kararlaştırılmıştır.

Ancak Frau davasının İHAK ve İHAM önünde sonuçlandırılması da, başvuru tarihinden itibaren yaklaşık 5 sene sürmüştür.

Bir başvurunun Komisyon ve Mahkemece karara bağlanmasında ortalama süre altı senedir. İHAS'ın amacını hak ve hürriyetlerin etkili korunması olarak okuyan Komisyon ve Mahkeme önünde de "makul süre" şartının dikkate alınması da bir gerekliliktir.

B- MANSUR-TÜRKİYE DAVASI (24)

Dava, Mahkeme'nin önüne, 15.4.1995 tarihinde Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafından getirilmiştir. Davanın başlangıcı, T.C. Devletine karşı, bu devletin uyuğunda olan S. Mansur tarafından 23.11.1989 tarihinde Komisyona yapılan başvuruya dayanmaktadır.

Komisyonun talebi; iddia edilen olayların, Sözleşmenin 5/3 ve 6/1. maddelerinin davalı devlet tarafından ihlal edilmiş olduğu sonucuna yol açıp açmadığına karar verilmesinden ibarettir.

DAVAYA KONU OLAN OLAYLAR

I- Davanın Koşulları:

İran asıllı Mansur 5 Mayıs 1989 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla Türk tabiyetine geçmiştir.

12 Haziran 1981 tarihinde, Yunanistan (Selanik) istinaf mahkemesi, Yunanistan-Türkiye arasında uyuşturucu ticareti yaptığı gerekçesi ile, Mansur'u 4 yıl ağır hapis cezasına çarptırmıştır.

A- CEZA YARGILAMASI SÜRECİ

Üç yıl sonra, aynı suçlardan dolayı, Edirne 1. ve 2. Ağır Ceza Mahkemeleri önünde, iki dava daha açılmış, bu iki dava, ayrı ayrı, 6 Mayıs 1987 tarihine kadar iki mahkeme önünde sürdürülmüş, ancak bu tarihte, 2. Ağır Ceza Mahkemesi davaların birleştirilmesine karar vermiş ve dosyayı 1. Ağır Ceza Mahkemesine göndermiştir.

(*) BATUM, Süheyl, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye" İstanbul, 1996, s. 54-55 vd.

I- 1. Ağır Ceza Mahkemesi Önündeki Yargılama Süreci

Yunanistan'daki mahkumiyet kararını müteakip, 18 Nisan 1984'de, ilk soruşturma sonunda, İpsala C. Savcılığı, Mansur ve muhtemel suç ortağı A.D. hakkında, uyuşturucu ticareti suçunu işledikleri iddiasıyla, Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesinde dava açmıştır.

1 Mayıs 1984 de, mahkeme, Yunan adli makamlarına başvuru olarak adı geçen iki kişi hakkındaki ceza dosyasına ilişkin bilgi ve belgelerin gönderilmesini ister.

4 Ekim 1984 de, Yunanistan Adalet Bakanlığı, istenilen belgelerin daha önce, 30 Haziran ve 23 Kasım 1982 tarihlerinde bildirir.

Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi, 27 Kasım 1985 de Yunanistan'da elkoyulmuş mallara ilişkin bilirkişi incelemesi yapılmasına karar vermiştir. Adli Tıp, dava dosyası üzerinde incelemede bulunarak 7 Şubat 1986 günlü raporunda eroin bulgusuna yer vermiştir.

Mahkeme, 31 Mart ve 21 Kasım 1986 tarihli yazıları ile davaya ilişkin belgelerin kendisine ulaştırılması talebinin sonuçlarının bildirilmesi için Adalet Bakanlığından bilgi ister.

1 Mayıs 1987 tarihli duruşmada Edirne 2. Ağır Ceza Mahkemesi önünde de dava açıldığını öğrenmiş ve 6 Mayıs'ta dosyaların birleştirilmesi kararını vermiştir.

Bu arada Yunan adli makamları tarafından verilen bilginin sanıklardan sadece A.D.'ye ilişkin olduğu öğrenilmiş Mahkeme, Yunanistan'dan Mansur'un arabasında ele geçirilen uyuşturucuların türü hakkında ek, ayrıntılı bilgi talebinde bulunmuştur.

Yunan adli makamları tarafından 28 Ekim 1987 de gönderilen bilirkişi raporunun tercümesi için 12 Nisan 1988 de Ankara Ağır Ceza Mahkemesine talimat yazılmış, tekit edilmiş 7 Kasım 1988 de tercüme yapılamayacağı cevabı alınmış, 11 Kasım da İstanbul Ağır Ceza'ya aynı konuda talimat yazılmış yine olumsuz cevap alınmıştır.

15 Haziran 1989 da Mansur bilirkişi raporunun tercümesini kendisi sunmuş ve raporun, Mansur'un uyuşturucu bağımlısı olmadığı hakkında olduğu anlaşıncı, Yunanistan'da elkoyulan uyuşturuculara ilişkin rapor tekrar istenmiş ve rapor 13 Temmuz 1990 tarihinde gelmiş yine Türkçeye çevrilememiştir.

19 Şubat 1991 de, sanık Mahkeme tarafından 30 yıl ağır hapse mahkum edilir. Kararda; Yunanistan'daki mahkeme kararına sanığın itiraflarına ve Yunan Mahkemesinin kararına dayanak teşkil eden Adli Tıp Kurumunun raporuna dayanılır ve taşınılan malın eroin olduğu sonucu çıkarılır.

30 Nisan 1991 de Mansur'un temyiz istemi Yargıtay'ca değiştirilince Mahkeme, 19 Şubat'ta vermiş olduğu hapis cezasının 10 yıla indirilmesine 21 Haziran 1991 de karar verir.

2- Edirne 2. Ağır Ceza Mahkemesi Önündeki Yargılama Süreci

1 Kasım 1984 de polis tarafından gözaltına alınan Mansur hakkında 5 Kasım günü İpsala Ceza Mahkemesinde tutuklama kararı verilir. Ertesi gün uyuşturucu ticareti suçunu işlediği iddiasıyla Edirne 2. Ağır Ceza Mahkemesinde dava açılır.

16 Kasım 1985 de Mahkeme, Yunanistan'dan sanık hakkındaki mahkeme kararını ve kimyasal maddelere ilişkin tahlil raporunu ister, belgeler 18 Haziran 1985 de gelir ve Ankara Ağır Ceza Mahkemesince tercümesi yapılarak 9 Ekim 1985 de dosyaya konur.

25 Ekim 1985 de yapılan duruşmada Mahkeme, tahlil raporunun bulunmadığını farkeder, Yunanistan'dan istenir, daha önce gönderildiği cevabı karşısında Adalet Bakanlığından istenmesi sonucunda rapor 7 Ekim 1986 da gönderilerek dosyaya konur.

Tercümesi için başvurulunca Ankara Ağır Ceza Mahkemesi daha önce tercümesinin yapıldığı cevabını verir ve yapılan inceleme sonucu davanın 1. Ağır Ceza Mahkemesinde derdest olduğu öğrenilerek 6 Mayıs 1987 de dosyaların birleştirilmesi kararını alır ve dosyayı 1. Ağır Ceza Mahkemesine gönderir.

B- TUTUKLULUK SÜRESİ

Mansur'un tutukluluğu 5 Kasım 1984 de başlamıştır. İpsala Asliye Ceza Mahkemesi suçun niteliği nedeniyle tutuklamaya karar vermiştir.

Edirne 2. Ağır Ceza Mahkemesi 6 Aralık 1984 ve 22 Nisan 1987 tarihleri arasındaki tutukluluk itirazlarını "dosyanın içeriği ve sanığa isnad edilen suçun niteliği, tutuklamayı gerektiren şartların devam ettiği" sebepleriyle reddeder.

Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi; 12 Mayıs 1987 ve 9 Ekim 1990 tarihleri arasında yapılan tutukluluk itirazlarını bazen gerekçe göstermeden bazen de "suçun niteliği, delillerin durumu, suçun ağırlığı vs." gerekçe göstererek reddetmiştir. Mansur, 1 Temmuz 1991 de tahliye edilir.

KOMİSYON ÖNÜNDEKİ YARGILAMA

Mansur 23 Kasım 1989 da, tutukluluk süresinin ve yargılama sürecinin makul süreleri aştığı ve Sözleşmenin 5/3 ve 6/1. maddelerinin ihlal edildiği gerekçesiyle Komisyona başvuruda bulunmuştur.

Komisyon 10 Temmuz 1991 de başvuruyu kabul edilebilir buldu ve 28 Şubat 1994 de Sözleşmenin iki maddesinin ihlal edilmiş olduğuna oybirliğiyle karar verir.

DAVANIN ESASI

HÜKÜMET TARAFINDAN MAHKEMEYE SUNULAN GÖRÜŞLER

Dilekçesinde, Hükümet ileri sürdüğü ilk itirazların kabul edilmesi, daha sonra da Sözleşmenin 5/3 ve 6/1. maddelerinin ihlal edilmemiş olduğuna karar verilmesi talebinde bulunmaktadır.

I- HÜKÜMETTİN İLK İTİRAZLARI HAKKINDA

1- ZAMAN BAKIMINDAN YETKİSİZLİK

Hükümete göre, Türkiye 22 Ocak 1990 da Mahkeme'nin zorunlu yargı yetkisini, "bu tarihten sonra meydana gelecek olaylar ya da bu olaylara ilişkin mahkeme kararları" için tanırken, Sözleşmenin 46. maddesinde öngörülen bildirimi yaptığı tarihten önceki olayların, Mahkemenin denetimine tabi olmaması amacını gütmüştür. 22 Ocak 1990 dan sonra gerçekleşmekle birlikte, nitelikleri icabı, bu tarihten önce olayların doğal uzantıları sayılabilecek olaylar içinde Mahkemenin zaman bakımından yetkisi olmadığı kabul edilmelidir.

Mahkeme ise zaman bakımından yetkisinin 22 Ocak 1990 dan sonra meydana gelen olaylara ilişkin olduğunu kabul etmekle birlikte, Sözleşmenin 5/3, 6/1. mad. ilişkin şikayetleri incelerken, Mahkeme, bildirim yapıldığı anda, bu şikayetlere konu olan olayların ve sürecin hangi aşamada olduğunu gözönüne alacaktır.

Dolayısıyla, 22 Ocak 1990 tarihinden önce var olan bir durumun doğal uzantısı sayılabilecek olayların Mahkemenin yetkisi dışında kaldığına dair Hükümet görüşü Mahkemece kabul edilmez.

2- İç Hukuk Yollarının Tüketilmemiş Olduğu İtirazı

Hükümetin diğer bir itirazı ise; Mansur'un, "hürriyeti kısıtlanan kişinin, en kısa zamanda durumu hakkında karar verilmesi için, yetkili bir yargı merciine başvurabilmesi hakkını" tanıyan Anayasanın 19/7. maddesini iç hukuk makamları önünde ileri sürmediğidir. Ayrıca kanuna uygun olarak ya da olmayarak tutuklu yargılanan kişilere daha sonra beraat ettikleri veya mahkum oldukları takdirde tazminat isteme hakkı tanıyan yasadaki yararlanma isteminde de bulunmamıştır.

Mahkeme bu itirazın Komisyon önünde kabul edilebilirlik aşamasında ileri sürülebileceği gerekçesiyle itirazı reddetmiştir.

3- Başvurucunun Mağdur Niteliğinin Kaldırıldığı Yönündeki İtiraz

Hükümet Mansur'un mağdur niteliği kaldırıldığını, zira 3756 sk. ile cezasında önemli oranda indirim yapıldığını ve 1 Temmuz 1991 de tahliye edildiğini ileri sürmüştür fakat Mahkeme, bu itirazın Komisyon önünde yapılması gerektiğini bu aşamada yapılamayacağını belirtmiştir.

III- SÖZLEŞMENİN 5/3. MADDESİNE AYKIRILIK İDDİASI

Başvurucu, tutukluluk süresinin Sözleşmenin 5/3. maddesini ihlal ettiğini ileri sürmüştür. Hükümet bu görüşü reddetmekle birlikte, Komisyon ihlal edildiği görüşündedir.

A- TUTUKLULUK SÜRESİNİN HESAPLANMASINDA DİKKATE ALINMASI GEREKEN DÖNEM

Mahkemenin gözönüne alacağı süre, Türkiye'nin zorunlu yargı yetkisini tanıdığı 22 Ocak 1990 ile, Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi'nin kararını verdiği 19 Şubat 1991 arasındaki "1 yıl 28 günlük" süredir. Bununla birlikte Mahkeme Mansur'un tutukluluğunun 5 Kasım 1984 den beri yani "5 yıl 3 ay"dan beri devam ettiğini gözönüne almak durumundadır.

B- TUTUKLULUK HALİNİN MAKUL SÜREYİ AŞMAMASI

Mahkemenin yetkisi içinde kalan dönemde Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi tam 9 kez tutukluluğun devamına karar vermiştir. Mahkeme tahliye istemini reddederken, eldeki delillerin durumuna, suçun niteliğine dayanmış ve üç kez de gerekçe göstermemiştir.

Hükümet, sanığın çarpıtılabileceği cezanın ağırlığına, kaçma tehlikesi ile delillerin karartılması ve yok edilmesi tehlikelerine dikkat çekmektedir. Türkiye'de belli bir ikametgahı bulunmayan Mansur tahliye edilmiş olsaydı cezadan kurtulma yollarını arayabileceği ihtimalini ileri sürmüştür.

Mansur adli makamların tutukluluk halinin devamı yönündeki kararlarına itiraz etmekte ve İstanbul Kapalıçarşı'da dükkan çalıştırdığını ileri sürmektedir.

Mahkeme, "kaçma tehlikesinin sadece, suç için öngörülen cezanın ağırlığı dikkate alınarak değerlendirilemeyeceği" yönündeki görüşünü tekrar eder. Bunun için, kaçma tehlikesinin varlığını ya da böyle bir tehlikenin var olmadığını, tutukluluğun gerekli olmadığını açıkça ortaya koyacak, yeterli derecede, ek delil ve unsurların da gözönüne alınması zorunludur.

Buna karşın Ceza Mahkemesi ya soyut gerekçeler ileri sürmüş ya da hiç gerekçe ileri sürmemiştir.

Eldeki delillerin durumu kavramı, tutukluluk halini sürdürmek için yeterli değildir.

Bu değerlendirmeler Mahkemeyi, Mansur'un, sözkonusu süre içinde tutuklu kalmış olmasının 5/3. maddesini ihlal ettiği sonucuna götürmüştür.

Bu karar, olayın adli makamlar önünde yeterli özen ve süratle ele alınıp alınmadığı yönünden, Mahkeme'nin ayrıca bir değerlendirme yapmasını gereksiz kılmaktadır.

IV- SÖZLEŞMENİN 6/1. MADDESİNE AYKIRILIK İDDİASI

Mansur ayrıca hakkında sürdürülen ceza davasının süresi hakkında şikayette bulunmuş ve Sözleşmenin 6/1. maddesini ihlal ettiğini ileri sürmüştür.

Hükümet bu savı reddetmekle birlikte, Komisyon sözkonusu maddenin ihlal edildiği görüşündedir.

A- MAKUL SÜRENİN HESAPLANMASI AÇISINDAN DİKKATE ALINMASI GEREKLİ DÖNEM

Mahkemenin gözönüne alacağı süre, 22 Ocak 1990 ile, Yargıtay'ın, ilk derece mahkemesinin kararını onadığı tarih olan 30 Nisan 1991 arasında geçen "1 yıl 3 ay 8 gün"lük süredir. Bununla

birlikte Mahkeme, sözkonusu tarihe gelindiğinde, davanın 7 yıldan fazla süreden beri devam ettiğini de gözönüne almak durumundadır.

B- YARGILAMA SÜRECİNİN MAKUL SÜREYİ AŞMAMASI

Bir yargılama sürecinin makul süreyi aşıp aşmadığı hususu, olayın koşulları çerçevesinde ve Mahkeme tarafından kullanılan ölçütler; yani olayın karmaşıklığı, başvurucunun tutumu ve yetkili makamların tutumlarına ilişkin unsurlar, gözönüne alınmak suretiyle değerlendirilebilecektir.

I- Olayın Karmaşıklığı

Hükümet, davanın, belli nedenlerle, karmaşık bir olaya dayalı olduğu savını ileri sürmektedir. Bir yandan, sözkonusu uyuşturucu ticaretine ilişkin bazı hususları açıklığa kavuşturmanın zorunluluğu ve diğer yandan da Mansur'a ilişkin ceza davasının dosyasında bulunan bilgi ve belgeleri göndermede Yunan makamlarının işbirliğini zorlaştıracı ve geciktirici davranışları Hükümete göre süreci gecikmiştir.

Mahkeme, Yunan makamlarından istenilen belgelerin, Atina'daki Türkiye Büyükelçiliği kanalı ile gönderildiğine, ancak çeşitli nedenlerle (Devletin çeşitli birimleri arasındaki iletişimsizlik, yeminli tercüman bulunamaması) bunların zamanında elde edilemediğine ve kullanılmadığına işaret etmektedir. 15 Haziran 1989 da Mansur kendisine ilişkin belgelerden birinin tercümesini, kendisi sağlamıştır. Ayrıca Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi de, sözkonusu kişiyi, Selanik İstinaf Mahkemesinin kararına sanığın itiraflarına ve Adli Tıp Kurumu tarafından gönderilen rapora dayanarak, mahkum etmiştir. Bu nedenlerle olayın karmaşıklığını ileri sürmek mümkün değildir.

2- Başvurucunun Tutumu

Mahkeme bu konuda, ilgili Hükümetin, sanığın yargılama süresince tutumuna ilişkin olarak, hiçbir eleştiri ve şikayette bulunmadığını tesbit etmekle yetinmektedir.

3- Yetkili Adli Makamların Tutumu

Hükümete göre, olayın sonuçlandırılması hususunda, adli makamların yol açtığı bir gecikmeden söz etmek, mümkün değildir. Uyuşturucu ticareti ile mücadele konusunda, ilgili makamlar yargılama işlevini üstünkörü bir biçimde yerine getiremezlerdi, aksine yargılama için kendilerine gerekli tüm belgeleri elde etmek ve kullanmak durumundaydılar.

Ayrıca 1. Ağır Ceza Mahkemesi, 5 Haziran 1991 de gerçekleşen yasal değişikliği Mansur'a uygulamak, yani cezasının indirilmesi ve daha önce Yunanistan'da çekilmiş olan cezanın düşülmesi hususunda da hiçbir gecikmeye yer bırakmamıştır. Bu şekilde, ilgili kişi, gecikmeden, aynı yılın 1 Temmuzunda tahliye edilme imkanından yararlanabilmiştir.

Mahkeme ise uyuşturucu ticaretinin yol açtığı tehlikeleri bilmek ve bu suçla mücadelenin gereğini kabul etmekle beraber bu olayda hükümetin ileri sürdüğü görüşlere katılmamaktadır.

Olayda Edirne 1. Ağır Ceza Mahkemesi, Yunanistan'da ele geçirilen maddelere ilişkin tahlil raporunu, ancak 13 Temmuz 1990 da elde edebilmiş ve 6 gün sonra, Ankara Ağır Ceza Mahkemesinden, sözkonusu belgenin tercüme edilmesi talebinde bulunmuştur. Daha sonra, 19 Şubat 1991 tarihinde ise, sözkonusu raporun tercümesini daha henüz elde edememişken, başka unsur ve delillere dayanarak, başvurucuyu mahkum etmiştir.

Mahkeme, Edirne 1. ve 2. Ağır Ceza Mahkemelerinin, her ikisinin de daha önceden, sözkonusu raporun temini hususunda direnmelerine ve gelinceye kadar da duruşmaları ertelemelerine rağmen, daha sonra bu belge gelmeden de başka gerekçe ve delillere dayanarak mahkumiyet kararı vermeleri yönündeki usul ve davranışı anlamakta zorluk çekmektedir.

Sonuç itibarıyla, sözkonusu ceza yargılamasının süresi 6/1. maddeye aykırıdır.

V- SÖZLEŞMENİN 50. MADDESİNİN UYGULANMASI HAKKINDA

A- ZARAR

Mansur maddi zararın tazmini için 850 milyon ve manevi zarar için de 500 milyon talep etmektedir. Bu konuda, tüm yargılama süreci boyunca, "mesleğini ifa etmesinin" engellenmiş olmasını ve kendisinde fiziksel zararlar bırakan tutukluluk koşullarını ileri sürmektedir.

Hükümet bu istemlerin reddedilmesini istemektedir.

Mahkeme başvurucunun tutukluluk süresi cezasından düşüldüğü için maddi zarara uğramadığına, manevi zarar karşılığı olarak ödenmesi gerekli tutar olarak da 30.000 F. Frangı olarak belirler.

B- MASRAF VE ÜCRETLER

Başvurucu, Türkiye'de adli makamlar ve Sözleşme organları önündeki masrafları ve avukatlık ücreti olarak ödediği toplam 300.000.000 TL. olarak hesapladığı giderlerinin, kendisine geri ödenmesini talep etmektedir.

Mahkeme, Türk Hukukunda yargılama süresine ilişkin başvuru yollarının bulunmadığına, bu nedenle herhangi ek bir masrafın yapılmamış olduğuna; Sözleşme organları önünde yapılan masraf ve ücretler için de 30.000 F. Frangının makul olacağına karar vermiştir. Bundan Avrupa Konseyi tarafından adli müzaheret yoluyla, ödenmiş olan 14.106.50 F.lık tutar düşülecektir.

BU GEREKÇELERLE MAHKEME OYBİRLİĞİYLE

Zaman bakımından yetkisizlik itirazını, iç hukuk yollarının tüketilmemiş olduğu yönündeki itirazları, başvurucunun mağdur niteliğinin kalmadığı yönündeki itirazları reddeder; Sözleşmenin 5/3 ve 6/1. maddelerinin ihlal edilmiş olduğuna Devletin başvurucuya, manevi zarar karşılığı 30.000, masraf ve ücretler karşılığı olarak da 30.000 F. ödemesine bu paradan yukarıda belirtilen tutarın düşülmesine karar verir, geri kalan tazminat isteklerini reddeder.

C- MİTAP VE MÜFTÜOĞLU/TÜRKİYE DAVASI (25)

Dava mahkemenin önüne, 23.1.1995 tarihinde AIHK. tarafından getirilmiştir. Davanın başlangıcı, T.C. Devletine karşı, bu devletin uyruğunda olan Nasuh Mitap ve Abdullah Müftüoğlu tarafından, 14.9.1989 tarihinde yapılan başvurulara dayanmaktadır.

Komisyondun talebi, iddia edilen olayların, Sözleşmenin 5/3 ve 6/1. maddelerinin, Davalı devlet tarafından ihlal edilip edilmediğinin karar verilmesinden ibarettir.

DAVAYA KONU OLAN OLAYLAR

1- Davanın Koşulları

Her ikisinde Türk vatandaşı olan başvuruçulardan, 1947 doğumlu Bay Mitap iktisatçı, diğer başvuruçu Bay Müftüoğlu ise avukattır.

Mitap, 22 Ocak 1981 günü, diğeri de ertesi gün, Dev-Yol örgütü Merkez Komitesi üyesi oldukları gerekçesi ile, Ankara Emniyetine bağlı polislerce gözaltına alınmışlardı. Gözaltı süresi 23 Nisan 1981 tarihine kadar sürer.

A- BAŞVURUCULARIN TUTUKLULUK DURUMLARINA İLİŞKİN SÜREÇ

23 Nisan 1981 de Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi, iki başvuruçunun tutuklanmasına karar verir. Türkiye'nin Sözleşmenin 25. mad. ilişkin olarak bildirimde bulunduğı tarih olan 28 Ocak 1987 den itibaren, başvuruçular tam sekiz kez tahliye isteminde bulunmuşlar ve bunların tümü de reddedilmiştir.

26 Şubat 1982 de Askeri Savcı sanıklar hakkında hazırlamış olduğı iddianameyi Sıkıyönetim mahkemesine sunar. Hükümete göre, 723 sanıklı bu iddianamede, başvuruçular, anayasal düzeni yıkararak yerine Marksist-Leninist bir rejim kurmayı amaçlayan

(*) BATUM, Süheyl, age., s. 87-88 vd.

bir örgütün kurucuları ve yöneticileri arasında yer almakla; ayrıca aşırı sağ militanlar tarafından yapılan saldırılara karşı direniş komitelerinin kurulmasını öngörmek ve desteklemekle ve bir çok şiddet eyleminin planlayıcısı, kışkırtıcısı olmakla suçlanmaktadır. Bu nedenle, Savcılık, haklarında, TCK'nun 146/1. maddesi uyarınca, idam cezası talebinde bulunur.

Sıkıyönetim mahkemesi, 19 Temmuz 1989 tarihli kararında, başvuruçuları, kendilerine isnad edilen suçlardan ötürü suçlu bulmuş ve onları, TCK. 146/1. mad.nin ihlali gerekçesiyle ömür boyu hapis cezasına (iyi halden yararlanması durumunda 18 yıl hapis) çarptırmış, ayrıca, kamu hizmetlerinden ömür boyu yasaklanmalarını ve hâpiste bulundukları sırada vesayet altında bulundurulmalarını karara bağlamıştır. Mahkeme aynı zamanda, tutuklulukta geçen sürenin, verilen cezadan düşülmesine karar vermiştir. 19 Temmuz 1989 tarihli kararın gerekçeli metninin yazılması, 1993'e kadar sürmüştür. Ceza 15 yıldan fazla olduğu için Askeri Yargıtay temyiz incelemesini re'sen üstlenmiştir.

Başvuruçular, 23 Temmuz 1991 tarihinde şartlı olarak tahliye edilirler.

27 Aralık 1993 de, Sıkıyönetim Mahkemelerinin yetkisini ortadan kaldıran yasanın yürürlüğe girmesiyle, Yargıtay yetkili konuma gelmiş ve inceleme sonucu 28 Aralık 1995 de cezaları onamıştır.

KOMİSYON ÖNÜNDEKİ YARGILAMA

Bay Mitap ve Müftüoğlu, 14 Eylül 1989 da tutukluluk süreleri nedeniyle Sözleşmenin 5/3. maddesinin ve haklarında açılan davalarda

- a- makul sürenin aşılmış olmasından
- b- yargılamanın, yasa ile kurulmuş bir mahkeme tarafından yapılmamış ve
- c- bağımsız ve tarafsız bir mahkeme tarafından yapılmamış olmasından dolayı, Sözleşmenin 6/1. maddesinin ihlal edildiğini ileri sürerek, Komisyona başvuruda bulunmuşlardır.

Komisyon 10 Ekim 1991 günü başvuruların kabul edilebilirliğine karar verir. 8 Aralık 1994 tarihli raporunda, Sözleşmenin 5/3. maddesinin ihlal edilmiş olduğuna, 6/1. maddesinin bazı unsurları bakımından ihlal edilmiş olduğuna karar verir.

HÜKÜMET TARAFINDAN MAHKEMEYE SUNULAN GÖRÜŞLER

Hükümet esas olarak

– Komisyonun hem zaman bakımından yetkisiz olduğunu, hem de iç hukuk yollarının tüketilmemiş olduğu gerekçesiyle yetkisiz olduğunu

– Mahkemenin zaman bakımından yetkisiz olduğunu

– Sözleşmenin ihlal edilmemiş olduğunu ileri sürer.

DAVANIN ESASI

I- HÜKÜMETİN İLK İTİRAZLARI HAKKINDA

Hükümetin ileri sürdüğü ilk itirazlar, esas itibariyle, zaman bakımından yetkisizlik ve iç hukuk yollarının tüketilmemiş olduğu yönündedir.

Hükümete göre; Türkiye, 28 Ocak 1987 de, Komisyonun yetkisini sadece bu tarihten sonra meydana gelecek olaylar ve bu olaylara dayalı mahkeme kararları için tanımıştır. Dolayısıyla Komisyon, bu davada Ankara Sıkıyönetim Mahkemesinin, yasalığına bağımsızlığına ve tarafsızlığına ve ayrıca bu mahkemenin önündeki yargılamanın adilliğine yönelik iddiaları, bu hususlar 1963 ve 1971 yılında kabul edilmiş bulunan iki yasaya bağlı olduğundan dolayı, incelemek konusunda, zaman bakımından yetkisizdir. Bu itiraz aynı zamanda Komisyonun yetkisinin, Türkiye tarafından tanınmasından önceki dönemlere ait olan tutukluluk ve yargılama sürelerine ilişkin iddiaların incelenmesini de engellemektedir.

Hükümetin ikinci olarak ileri sürdüğü husus, tutukluluk sü-

üzere, madde 6/1'e ilişkin olarak önüne getirilen diğer iddialar konusunda, Mahkemenin zaman bakımından yetkisiz olduğudur: Bu iddialar, 1963 ve 1971 de yukarıda sözü edilen iki yasaya dayalı olarak kurulmuş ve 19 Temmuz 1989 da kararını vermiş birmahkemenin niteliklerine yöneliktir ki, Türkiye, Mahkemenin yargı yetkisini tüm bunlardan sonra, 22 Ocak 1990 da tanımıştır.

Başvurucular Mahkemenin olayı incelemekte yetkili olduğunu çünkü tutukluluklarının 23 Temmuz 1991 de sona erdiğini ve yargılamanın halen sürdüğünü ileri sürerler.

Komisyon, ileri sürülen şikayetlerin tümü konusunda, kendisinin 28 Ocak 1987 den itibaren yetkili olduğu kararına varmıştır.

Mahkeme, Türkiye'nin yargı yetkisini, sadece bildirimde bulunduğu tarihten sonra meydana gelen olay ya da durumlar için kabul ettiğini tekrarlar.

Oysa başvurucuların ileri sürdüğü şikayetlerden sadece söz konusu ceza yargılamasının süresine ilişkin olan ikincisi, bu koşula uymaktadır. Başvurucuların tutuklulukları (süresine ilişkin) An. Sıkıyönetim Mah.nin 19 Temmuz 1989 tarihli kararı ile, yani 22 Ocak 1990 dan önce son bulmuştur Ayrıca, 3. şikayette, bu mahkeme kararına ve sona erdirmiş olduğu yargılama sürecine ilişkindir. Bu yönde, bir yargı kararının temel unsuru, kararın okunması, olduğu için dikkate alınması gereken tarih, 19 Temmuz 1989'dur.

Bunun sonucu olarak, sözkonusu iki şikayet, yetki alanının dışında kaldığı için, Mahkeme, Komisyonun zaman bakımından yetkisiz olduğuna ilişkin itirazı ya da Hükümet tarafından ileri sürülen diğer itirazları da inceleyemeyecektir. Mahkeme 22 Ocak 1990 dan sonra yetkilidir ve ceza yargılamasının sürecine ilişkin olarak inceleme yaparken bu tarihte yargılamanın hangi aşamada olduğunu gözönüne alacaktır.

II- SÖZLEŞMENİN 6/1. MADDESİNE AYKIRILIK İDDİASI

Başvurucular, 6/1. maddenin ceza davasının süresi hakkındaki hükmün ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir.

Hükümet bu savı reddetmiş, Komisyon ihlal edildiği görüşündedir.

A- MAKUL SÜRENİN HESAPLANMASI AÇISINDAN DİKKATE ALINMASI GEREKLİ DÖNEM

Yargılama süreci 22 ve 23 Ocak 1981 de yakalanma ve gözaltı ile başlamış, 28 Aralık 1995 de Temyiz Mahkemesinin kararı ile sonuçlanmıştır. Yani yargılama 15 yıldan biraz daha kısa sürmüştür.

Mahkemenin gözönüne alacağı süre, 22 Ocak 1990 dan itibaren geçen "yaklaşık altı yıllık" süredir. Bununla beraber Mahkeme, sözkonusu tarihe gelindiğinde, ceza davasının 9 yıldan beri sürmekte olduğunu da gözönüne almak durumundadır.

B- YARGILAMA SÜRECİNİN MAKUL SÜREYİ AŞMAMASI

Hükümet davanın karmaşıklığını, başvurularda isnad edilen suçların niteliğini ileri sürmektedir. Özellikle de davanın 723 sanığı bulunduğu ve bazıları ağır cezalı suç niteliğinde olan 607 dolayında suçtan dolayı açıldığına dikkat çekmektedir. İçlerinde başvuruluları da bulunduğu sanıklar, terörist bir örgüt kurmak suretiyle, bu suçları işlemişlerdir. Ve örgütün boyutlarını, eylemlerini ve nereden destek aldığını araştırmak da adli makamların görevidir.

Sıkıyönetim Mahkemesi, yasalar çerçevesinde, süratlendirilmiş bir yargılama süreci izlemiş ve davanın hızlı görülmesi için, gerekli tüm çabayı sarfetmiştir. Bu suretle, 18 Ekim 1982 ila 19 Temmuz 1989 tarihleri arasında, 512 duruşma yapılmıştır. tüm sanıkların sorgulamasının yapıldığı ilk soruşturma safhası 5 yıl sürmüştür. 11 Kasım 1987 tarihinde dosyayı ele alan Savcılık, 1766 sayfa iddianamesini ancak, 23 Mart 1988 tarihinde ta-

mamlayabilmiştir. Savunmaların yapıldığı duruşmalar 11 Mayıs 1988 de başlayarak 10 ayda tamamlanmıştır. Son olarak, dava dosyası da yaklaşık bin belgeden oluşmuş, karar özeti de 264 sayfadan az değildir. Bu koşullar davanın neden bu kadar süre devam ettiğini açıklamaktadır. Bu yönde adli makamlara yüklenilecek ihmal ya da yavaşlıktan söz etmek mümkün değildir.

Başvurucular ise sanıkların sayısının artma nedenini değişik olaylar arasında yapay bağlantılar kurulmuş olmasını göstermekte ve isnat edilen 607 suçtan hiç biri ile ilişkilerinin olmadığını ileri sürmektedirler. Ayrıca adli makamlar, davanın gidişatını çabuklaştıracak bazı yöntemler uygulamayı ve kullanmayı da ihmal etmişlerdir. Son olarak Sıkıyönetim Mahkemesi, haklarında kullanılacak kanıtların elde edilmesine yönelik hiç bir faaliyet ya da girişimde bulunmamıştır. Yaklaşık 15 yıl süren davada "makul süre"den bahsetmek mümkün değildir.

Komisyonu göre, olay gerçekten karmaşıktır ve yargılamanın süresi, esas itibariyle ceza yargılaması ile görevli askeri makamların, bu denli geniş kapsamlı bir dava açmış olmalarından dolayı uzamıştır. Bununla birlikte, yargılama süreci içinde uzun hareketsizlik dönemleri geçirilmiştir, örneğin mahkemenin karar gerekçesinin yazılması için üç yıl geçmiştir. Sonuç olarak, makul sürenin aşılması, adli makamların, bu davayı yürütme biçim ve usullerinden kaynaklanmıştır.

Mahkeme, 19 Temmuz 1989 da, Askeri Yargıtay'ın davayı re'sen ele alması ile başlayan ve 28 Aralık 1995 de Temyiz Mahkemesi önünde sona eren yargılamanın, 6 yıldan fazla sürdüğünü belirler. Davanın karmaşık olduğunu kabul etmekle birlikte, bu denli uzun sürmesini, hele ilk derece mahkemesi önünde yaklaşık 8 yıl 6 ay sürdüğü gözönüne alınırsa haklı gösterecek bir unsurun var olmadığını belirler.

Sonuç olarak, ceza yargılamasının süreci 6/1. maddeyi ihlal etmiştir.

III- SÖZLEŞMENİN UYGULANMASI HAKKINDA

A- ZARAR

Başvurucular maddi ve manevi zararlarının her biri için ayrı ayrı 500.000 F. Frangı talep etmektedirler. Gerekçe olarak, mesleklerini ifa etme imkansızlıkları, yargılama süresi ve sonucu açısından karşı karşıya kaldıkları belirsiz durumu gösterirler.

Hükümet ve Komisyon temsilcisi ihlal ve zarar arasında illiyetbağı olmadığından, maddi zarar olmadığını, manevi zarar konusunda Komisyon temsilcisi belli bir miktar, hükümet ise hiç hükmedilmemesini talep ederler.

Maddi zarar konusunda Mahkeme, Hükümet ve Komisyon temsilcisi ile aynı görüştedir.

Manevi zarar olarak da her birine 80.000 frank ödenmesine karar verir.

B- MASRAF VE ÜCRETLER

Başvurucular, Sözleşmenin organları önündeki iki başvuruya ilişkin olarak yaptıkları masraflar için, toplam 260.000 frank giderlerinin geri ödenmesini talep ederler.

Mahkeme, 60.000 frank verilmesine ve bundan Avrupa Konseyi tarafından adli müzaharet için ödenen 44.821 franklık kısmın ödenmesine karar verir.

BU GEREKÇELERLE MAHKEME OYBİRLİĞİYLE

1- Zaman bakımından yetkisizliği nedeniyle

a- Başvurucuların tutukluluk sürelerine, sıkıyönetim mahkemesinin yasallığına, bağımsızlığına ve tarafsızlığına ve bu mahkemenin önündeki yargılamanın adilane olup olmadığına ilişkin itirazlarını;

b- Bu konuda Hükümet tarafından ileri sürülen itirazları, inceleyemeyeceğine karar verir.

2- Ceza yargılamasının makul süreyi aşmış olması nedeniyle Sözleşmenin 6/1. maddesinin ihlal edildiğine

3- Davalı devletin her başvurucuya 3 ay içinde, manevi zarar karşılığı olarak 80.000 frank, diğer masraflar için 15.179 frank ödemesine, 3 aylık sürenin bitiminden itibaren kesin ödemeye kadar, yıllık % 6.65 oranında faiz işletilmesine, karar verir, geri kalan tazminat isteklerini reddeder.

SONUÇ

Adil yargılama hukuk devletinin "olmazsa olmaz" koşuludur. Bu nedenle de adil yargılamanın tüm unsurlarıyla gündelik hayatta yaşayan bir olgu haline gelmesi zorunludur. Bugün Divanın içtihatları ve etkinliğinin giderek artmasıyla Avrupa ortak Anayasası durumuna gelmekte olan Sözleşme bireylere soyut ve ideal haklar tanımayı değil, somut ve uygulanabilir haklar sağlamayı amaçlamaktadır. Sözleşme organları da Sözleşmeyi bu doğrultuda yorumlamakta ve uygulamaktadır. Divanın önüne gelen davaların yaklaşık üçte birini adil yargılama ile ilgili davalar oluşturmakta ve bunlarında önemli bir kısmını makul süre ile ilgili davalar teşkil etmektedir. Her temel hak ihlali insan onuruna müdahale teşkil ettiğinden, davaların uzun süre sürüncemede kalması, tutukluluk süresinin makul sınırları aşması, hukuka aykırı durumun sürmesi, insan haysiyetine aykırılık teşkil etmekte ve Hukuk devletini zedelemektedir. Her hukuk Devleti yargı teşkilatını bu hakları fiilen gerçekleştirecek şekilde kurma yükümü altındadır. Sözleşme organları sözleşmede güvence altına alınan her hak gibi adil yargılama hakkını ve bunun bir unsuru olan makul sürede yargılanma hakkını da somut ve uygulanabilir bir hak olarak gerçek bir koruma sağlayacak şekilde yorumlamaktadır. Ülkemizin yargılama süresi konusunda sözleşme standardının oldukça uzağında olduğu gerçektir. Yargılama sürecinin gecikmesi Dönmezer tarafından şöyle tesbit edilmiştir: (26)

– Toplumda yaşayan kişilerin hukuka karşı sosyalleşmemesi

(26) DONAY, Süheyl, age, s. 108.

- Mahkemelerin yeterli şekilde personel ve cihazla donatılması
- Yeterli ön soruşturma yapılmaması
- Mahkemelerin fuzuli yük altında olmaları
- Yargıç ve savcılardaki mesleki noksanlıklar
- Yargıçların denetlenmemesi
- Avukatların davanın geciktirilmesindeki rolleri
- Üst mahkemelerin çabukluğu önleyici içtihatları
- Bazı usul kurallarının gereksiz olarak davayı uzatması, olarak saptanmıştır.

Sûratlı yargılama genellikle adil yargılamayı karşılayacaktır. Ancak bu sûrat, eğer adil bir sonucu olanaksız kılıyorsa, sûrat yerine adil yargılanma tercih edilmelidir (27).

Yapılan bir araştırmaya göre (28); tutuklama süresinin genellikle işlenen suçun cezası ile orantılı tutulduğu ve uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezayı gerektiren suçlarda tutuklamanın hükme kadar devam ettiği; buna karşılık diğer suçlarda cezanın yarısının tutuklu olarak geçirildiği yargıçlarda da böyle bir eğilimin de baskın olduğu, tesbit edilmiştir. Yargılamanın süreleri ise, suçun niteliğine ve suç faillerinin sayısına göre 6 ay ile 3 yıl arasında değişmektedir.

Yargılama süresinin kısaltılması için gerekli tedbirlerin alınması bugün bir zorunluluk haline gelmiştir. Çünkü yargı "mülkün temeli"dir. Dolayısıyla yargıdaki aksama ve güvensizlik diğer alanları da direkt olarak etkileyecek, toplumsal düzenin bozulmasına zemin hazırlayacaktır. Bu da Hukuk Devletinin bir unsurunu oluşturan hukuksal güvenliği ortadan kaldırır. Bu nedenle düşünülecek en yakın reform çalışmasında yargıya ve yargının hızlandırılmasına ivedilikle yer verilmelidir.

(27) DONAY, Süheyl, age, s. 108 (DÖNMEZER, "Ceza Adaletinde Reform İlkele-ri", s. 8).

(28) DONAY, Süheyl, age, s. 108 (Dönmezer, age).

KAYNAKÇA

- BATUM, Süheyl; Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Türkiye, İstanbul, 1996
- ÇAVUŞOĞLU, Naz; İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Avrupa Topluluk Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler Üzerine, İ.H.M.Y. Ankara, 1994
- ÇAVUŞOĞLU, Naz; "Frau-İtalya Davası ve Makul Süre", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Mayıs, 1994, C. II, Sayı 1
- DOĞRU, Osman; İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararları ve Avrupa Sözleşmesi, İstanbul, 1994
- DONAY, Süheyl; İnsan Hakları Açısından Sanığın Hakları ve Türk Hukuku, İstanbul, 1982
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz - GÖZÜBÜYÜK, Şeref; İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Uygulaması, İstanbul, 1994
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz; "Yargılama Makamları Önünde Makul Süre", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Mayıs-Eylül 1991, C. 1, Sayı 2-3
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz; "Yargılama Makamları Önünde Makul Süre", İnsan Hakları Merkezi Dergisi, Nisan 1995, C. 3, Sayı 2
- GÖLCÜKLÜ, Feyyaz; "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde Adil Yargılama", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, C. 49, No 12, Ocak-Haziran 1994
- İnsan Hakları Merkezi Dergisi; Komisyon Kararları" Ocak 1995, C. 3 Sayı 1
- RAND, Ayn; "İnsan Hakları", (Çev. M. Erdoğan), Sosyal ve Siyasal Teori, (Der. Atilla Yayla), Ankara, 1993